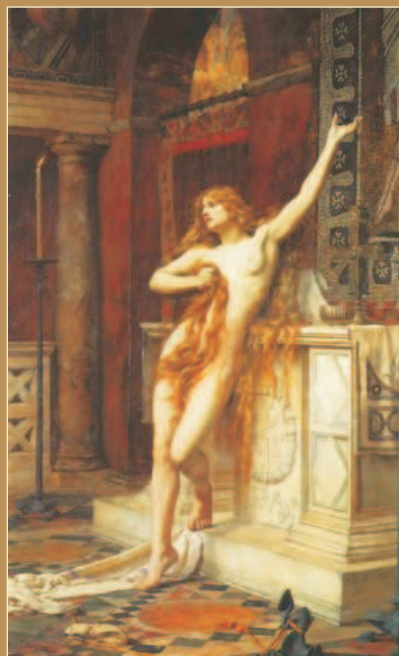

Maria Dzielska

HYPATIA Z ALEKSANDRII

universitas

HYPATIA
Z ALEKSANDRII

Maria Dzielska

HYPATIA
Z ALEKSANDRII

Kraków

© Copyright by Maria Dzielska and Towarzystwo Autorów i Wydawców
Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2006, wyd. II poprawione

ISBN 978-83-242-1138-8

TAiWPN UNIVERSITAS

Redakcja

Wanda Lobman

Projekt okładki i stron tytułowych

Sepielak

Na okładce

Ch.W. Mitchell, *Hypatia* (1885),

Laing Art Gallery, Newcastle upon Tyne

Piis manibus Mirosłai

Spis treści

Wykaz skrótów	9
WPROWADZENIE	11
Rozdział I. HYPATIA W LITERACKIEJ LEGENDZIE	29
Tradycja nowożytna	29
U źródeł tradycji literackiej	63
Rozdział II. HYPATIA I JEJ KRĄG INTELEKTUALNY	74
Uczniowie	74
Drogi poznania	100
Rozdział III. ŻYCIE I ŚMIERĆ	128
Córka Teona w środowisku aleksandryjskim	128
Okoliczności śmierci	151
WNIOSKI KOŃCOWE	174
PRZYPISY	181
BIBLIOGRAFIA (od 1860)	219
SUMMARY	231
INDEKS NAZWISK	235

Wykaz skrótów

AG	– <i>Anthologia Graeca</i>
AP	– <i>Anthologia Palatina</i>
BZ	– „Byzantinische Zeitschrift”
BIFAO	– „Bulletin de l’Institut Français d’archéologie orientale”
CCAG	– <i>Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum</i>
CH	– <i>Corpus Hermeticum</i>
CSEL	– <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i>
C.Th.	– <i>Codex Theodosianus</i>
Dam. frag.; Epit. Phot.	– Damascius; fragmenty i <i>Epitome Photiana</i> , wg Damascii, <i>Vitae Isidorii Reliquiae</i> , ed. C. Zintzen (Hildesheim 1967). <i>Bibliotheca graeca et latina suppletoria I</i>
D.L.	– Diogenes Laertios, <i>Vitae Philosophorum</i>
DPhA	– <i>Dictionnaire des philosophes antiques</i> , dir. R. Goulet (Paris 1989–)
Ep.70 (e.g.)	– <i>Synesii Cyrenensis Epistolae</i> , ed. A. Garzya (Roma 1979); powtórzone w: <i>Opere di Sinésio di Cirene, Epistole, Operette, Inni</i> , a cura di A. Garzya (Torino 1989). <i>Classici Greci. Autori della tarda antichità e dell’età bizantina</i> (direz. di I. Lana e A. Garzya). Stąd cytaty z innych utworów Synezyjusza
GCS	– <i>Die griechischen christlichen Schriftsteller</i>
GRBS	– „Greek, Roman and Byzantine Studies”
HSCPh	– „Harvard Studies in Classical Philology”
HE	– <i>Historia Ecclesiastica</i> (autorzy Sokrates, Sozomen, Filostorgiusz, Teodoret, Kasjodor są wymieniani w każdym przypadku)

JHS	– „Journal of Hellenic Studies”
JRS	– „Journal of Roman Studies”
JTS	– „Journal of Theological Studies”
LN	– <i>Leges Novellae</i>
L.S.J.	– H.G. Lidell, R. Scott, H.S. Jones (eds.), <i>Greek-English Lexicon</i>
LThK	– <i>Lexicon für Theologie und Kirche</i>
PG	– <i>Patrologia Graeca</i>
PH	– Damascius, <i>The Philosophical History</i> , Text with Translation and Notes by P. Atha- nassiadi (Athens 1999)
PLRE	– <i>The Prosopography of the Later Roman Empire</i>
RE	– <i>Paulys Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft</i>
REG	– „Revue des études grecques”
TAPhA	– „Transactions and Proceedings of the America
S	– Eunapius, <i>Vitae Sophistarum</i>

*Biedna Hypatia, z której zdarli
suknie na placu Aleksandrii*

Czesław Miłosz, *Traktat moralny*

Wprowadzenie

Praca niniejsza nie była wcześniejszym, niezależnym zamierzeniem monograficznym. Pomysł jej napisania narodził się dość nieoczekiwanie w czasie moich badań nad życiem i twórczością literacką Synezyjusza z Cyreny, wczesnobizantyjskiego polityka i humanisty z przełomu IV i V wieku, jednego z bardziej interesujących pisarzy późnego hellenizmu.

Spośród pism tego neoplatońskiego filozofa, eseisty politycznego, poety opiewającego piękno bytu najwyższego, pod koniec życia biskupa Ptolemais libijskiej, jego obfita korespondencja miała decydujący wpływ na wybór tematu książki. To właśnie podczas czytania pełnych podziwu nad duszą i umysłem Hypatii listów Synezyjusza zrodziła się we mnie potrzeba bliższego poznania tej ciekawej aleksandryjskiej uczonej i filozofki, której życie i osobowość duchowa od wieków niezmiennie wzbudzają zainteresowanie.

W syntezach historii późnego cesarstwa rzymskiego czy w zarysach dziejów Kościoła chrześcijańskiego po Konstantynie Wielkim nie pisze się o Hypatii zbyt obszernie. Rozdziały jej poświęcone są barwne, ale powtarzają te same, szablonowe treści. Opisuje się w nich bowiem przede wszystkim okoliczności i przebieg jej tragicznej śmierci, która miała miejsce w czasie rozruchów ludu aleksandryjskiego w 415 roku po Chr.,

wywołanych konfliktem między władzą kościelną i świecką¹. We wszystkich tych pracach umieszcza się owo wydarzenie w szerokiej perspektywie zmagania ideowych, w jakie obfitowała epoka przemian wieloreligijnego cesarstwa w państwo chrześcijańskie.

Ten, kto pragnie dowiedzieć się czegoś więcej na temat realiów związanych z Hypatią, o jej życiu i działalności, musi sięgnąć oczywiście do poświęconych jej naukowych prac monograficznych. Większość opracowań tego typu pochodzi z drugiej połowy XIX wieku² i pomimo że można w nich znaleźć i ciekawe analizy, i interesujące argumenty, są to prace już przestarzałe. Dochodzi do tego jeszcze subiektywny sposób interpretowania materiału historycznego dotyczącego filozofki, zależny w dużym stopniu od rozwijającej się w tym okresie w literaturze pięknej legendy Hypatii. Czytając te monografie odnosi się również wrażenie, że zawierają one zbyt wiele materiału ogólnego dotyczącego historii i kultury Aleksandryjskiej, za mało zaś traktującego o samej Hypatii. W czasach nam współczesnych ukazały się na temat Hypatii, przed i po publikacji mojej pracy w 1993 roku, liczne artykuły, rozprawy i hasła encyklopedyczne³. Należy tutaj wspomnieć o opracowaniach takich autorów, jak J.M. Rist⁴, Ch. Lacombrade⁵, E. Évrard⁶, V. Lambropoulou⁷, R.J. Penella⁸, D. Shanzer⁹, G. Arrigoni¹⁰, E. Livrea¹¹, D. Rouques¹², H.D. Saffrey¹³.

Na specjalną uwagę zasługują badania W.R. Knorra¹⁴ i A. Camerona¹⁵, którzy dodają nowe, oryginalne spostrzeżenia, do dotychczasowych ustaleń, na temat komentarzy Hypatii (i jej ojca Teona) do *Almagestu* Ptolemeusza i prac innych matematyków Aleksandryjskich. Wiele nowych poglądów i refleksji nad życiem i myślą Hypatii wprowadza Cameron (współautorka J. Long) również do swojej najnowszej książki poświęconej Synezyjuszowi z Cyreny pt. *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*¹⁶. Są to prace, którym wiele zawdzięczam i dlatego też często się do nich odwołuję. Jeśli natomiast chodzi o interpretację wypadków związanych ze śmiercią Hypatii, to znalazła ona swoje najnowsze ujęcie w artykule J. Rougého¹⁷.

Jest jednak rzeczą zauważalną, że pomimo dużego zainteresowania postacią Hypatii obszerniejsze książki, jakie powstają

na jej temat, mają charakter popularnonaukowy. Poza moją monografią, od ponad wieku, a więc od chwili opublikowania wielkiej monografii W.A. Meyera: *Hypatia von Alexandria. Ein Beitrag zur Geschichte des Neuplatonismus* (Heidelberg 1886), ukazała się tylko na poły naukowa, na poły beletrystyczna książka G. Beretty: *Ipazia d'Alessandria* (Roma 1993)¹⁸. Przyczyna tego faktu leży w bardzo niezadowolającym stanie naszych źródeł, w ich wyjątkowym ubóstwie. Nie chcę przez to powiedzieć, że brakuje nam danych na temat Hypatii u autorów jej współczesnych, jak ma to miejsce np. w przypadku Apolloniusza z Tiany¹⁹. O Hypatii bowiem wspominają i historycy jej czasów, i pisarze późniejsi. Trudności z odtworzeniem biografii Hypatii polegają mianowicie na tym, że wszystkie teksty źródłowe, z których czerpiemy o niej wiadomości (tak wczesne, jak późniejsze), są niewystarczające do odtworzenia pełnego obrazu jej osoby. Zawierają skąpe informacje, są często niejasne i niewielkie objętościowo. Składają się zwykle z kilku zdań, a najdłuższy z nich, po którym można by oczekiwać wielu ciekawych uzupełnień, jest niejednorodną kompilacją danych o różnej wartości, czasem bardzo ważnych, czasem tendencyjnych i trudnych do zinterpretowania.

Najpoważniejsze i najbardziej wartościowe informacje o jej życiu znajdujemy w dziele, które wyszło spod pióra autora jej współczesnego, tzn. w *Historii Kościoła* Sokratesa Scholastyka (ok. 379–440)²⁰. Ten historyk Kościoła i adwokat z Konstantynopola, kontynuujący *Historię Kościoła* Euzebiusza z Cezarei, poświęcił Hypatii jeden rozdział w swoim obszernym dziele²¹.

Pomimo że Sokrates (jak i inni autorzy wspominający Hypatię) pisze o niej zwięźle i krótko, jego dane odznaczają się rzetelnością historyczną i stanowią bardzo pomocny dokument w rekonstrukcji jej biografii. Posiadał on bowiem, jak wskazują badacze jego dzieła, szeroką i ugruntowaną wiedzę na temat wydarzeń politycznych i kościelnych w cesarstwie, a o osobie Hypatii i jej działalności w Aleksandrii słyszał zapewne od naczynych świadków. Jednymi z nich byli nauczyciele retoryki: Ammoniusz i Helladiusz, którzy – nim przybyli do Konstantynopola – byli nauczycielami literatury i kapłanami kultów pokańskich w Aleksandrii²². W Konstantynopolu pojawili się po

opuszczeniu Aleksandrii w czasie wszczętych przez patriarchę Teofila prześladowań pogan i tutaj otworzyli swoją szkołę. Możemy być przekonani, że dobrze pamiętali znaną już na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych IV wieku w mieście aleksandryjską nauczycielkę filozofii i opowiadali o niej w Konstantynopolu. Także od innych świadków wydarzeń mógł słyszeć Sokrates o zabójstwie Hypatii.

Wielką zaletą jego sprawozdania jest to, że umieszcza morderstwo Hypatii w szerokim kontekście wydarzeń aleksandryjskich lat 412–415, umożliwiając nam dociekania nad przyczynami jej śmierci. Sam nie obciąża jednoznacznie winą biskupa Cyryla, ale nie ukrywa faktu, że Kościół aleksandryjski miał w tym zabójstwie poważny udział. Opisując bowiem drobniawo przebieg morderstwa wskazuje na winowajców, związanych z Kościołem. A także, w różnych miejscach swego dzieła, objawia niechęć do polityki kościelnej i religijnej Cyryla. Jeśli nawet wziąć pod uwagę, jak się czasem sądzi, że Sokrates pisał o Cyrylu ze stronnictwem niechęcią, ponieważ był nowacjaninem (lub kryptonowacjaninem)²³, to w sprawie Hypatii jeden fakt pozostaje pewny. Ten mianowicie, że Sokrates nie rzucał bezpodstawnych oskarżeń i starał się przedstawić to wydarzenie w sposób wyważony, powstrzymując się od ostatecznych sądów.

Drugim, również współczesnym Hypatii autorem, który w kilkunastu przekazywał wspominał o niej w swoim dziele, był Filostorgiusz z Kapadocji (ur. ok. 368). Wprowadził on tę wiadomość do swojej *Historii Kościoła*, będącej również kontynuacją dzieła Euzebiusza z Cezarei²⁴. Filostorgiusz, którego dzieło znamy ze streszczeń Focjusza, był arianinem, zwolennikiem Eunomiusza²⁵ i patrzył na opisywane przez siebie wydarzenia w sposób tendencyjny, z pozycji swojego wyznania. Wplótł więc losy Hypatii w dzieje walk między arianami i ortodoksami, a winą za jej śmierć obciążył tylko „homouzjastów” – wyznawców credo nicejskiego²⁶. Poza tą niezwykle kontrowersyjną wiadomością podaje nam Filostorgiusz kilka cennych danych o wykształceniu Hypatii i jej biegłości w naukach ścisłych.

Wielce interesujące są dla nas dwa zdania dotyczące Hypatii, zapisane w *Kronice* historyka antiocheńskiego Jana Malalasa, obejmującej dzieje ludzkości od stworzenia świata do około 565

roku²⁷. Znajdujemy u niego bardzo ważną dla nas informację na temat długości życia Hypatii, uwagi o jej sławie i popularności w mieście i pewne wskazówki uzupełniające nasze dociekania na temat sprawców jej morderstwa. Pochodzą one od autora ważnego źródła do dziejów antyku i Bizancjum, historyka stosunkowo bliskiego wydarzeniom. Malalas żył bowiem od ok. 491 do ok. 578 roku²⁸. Na szczególną uwagę zasługują również dane Malalasa dotyczące ojca Hypatii, które stanowią ważny element w badaniach nad jego postacią.

Z VI wieku również pochodzi króciutki biogram Hypatii, wprowadzony przez Hezychiusza z Miletu (zw. *Illustrius*) do jego leksykonu pisarzy greckich. Nosi on nazwę *Onomatologos* i nie dotarł do nas w oryginalnej postaci. Rekonstruuje się go na podstawie ekscerptów zachowanych u późniejszych autorów²⁹. Znajdujemy tutaj dane o tytułach prac naukowych Hypatii, czytamy o jej talentach matematycznych i wiedzy astronomicznej. Dla kontrastu z tymi rzeczowymi informacjami wpłata Hezychiusz w swój biogram zadziwiającą informację o małżeństwie Hypatii. Miała je zawrzeć z filozofem aleksandryjskim Izydorem, późniejszym scholarchą Szkoły Ateńskiej. Ta nierealistyczna ploteczka, do której powrócimy dalej, była chętnie powtarzana nawet przez historyków nowożytnych (np. M. Le Nain de Tillement czy badacz źródeł do dziejów Hypatii P. Tanbery).

Z VI wieku pochodzi także *Historia Kościoła* powstała w kręgu Aureliusza Kasjodora – senatora i polityka cesarstwa zachodniego, znanego pisarza i autora pism historycznych³⁰. Jest to kompilacja historii kościelnych Sokratesa i Teodoreta z Cyru dokonana na podstawie tłumaczeń tych dzieł na łacinę przez Epifaniasza Scholastyka. Zamieszczona tutaj relacja o życiu i śmierci Hypatii jest powtórzona za opowieścią Sokratesa³¹.

Niezwykle ważnym natomiast dla nas źródłem, pochodzącym z VII wieku, jest *Kronika* Jana z Nikiu. Ten biskup Nikiu w Dolnym Egipcie, urodzony w czasie podboju Egiptu przez Arabów, napisał kronikę dziejów świata od Adama do wydarzeń mu współczesnych³². Jan z Nikiu korzystał z różnych źródeł i podążał śladem innych tego typu kronikarzy historii uniwersalnej. Jego kronika, która stanowi cenione źródło do dziejów

Egiptu bizantyjskiego, nie dotarła do nas w oryginale greckim. Przetrwało jedynie wydanie etiopskie przepisane z tekstu arabskiego. Nie umniejsza to jednak jej zalet, gdyż wyszła spod pióra autora miejscowego, mającego dostęp do przekazów już dla nas niedostępnych, powstałych w kręgu Kościoła Aleksandryjskiego.

Jest to nasze jedyne źródło, które przedstawia Hypatię wyłącznie w niekorzystnym świetle. Spotykamy ją tutaj jako filozofkę i poganę całkowicie oddaną praktykom magicznym: astrologii, czarom i wróżbom. Jest ona związana z najgroźniejszym rodzajem magii, tej złej i wrogiej światu, bo pochodzącej od mocy diabelskich. To właśnie jej zaklęcia stały się źródłem wszystkich konfliktów w Aleksandrii w latach 414–415 i doprowadziły do zrewoltowania całego miasta. Jan z Nikiu nie ma żadnych wątpliwości, że dla wprowadzenia pokoju w mieście zlikwidowanie Hypatii było rzeczą konieczną i „dziełem bożym”. Ci, którzy to uczynili, unicestwili bardzo jeszcze groźne, ostatnie elementy pogaństwa w mieście³³. Informacje Jana z Nikiu stanowią dla nas, obok danych Sokratesa, najcenniejsze i najbardziej spójne źródło do odtworzenia wypadków związanych z działalnością Hypatii w Aleksandrii i okoliczności jej śmierci.

Wraz z tekstem Hezychiusza plotka o małżeństwie Hypatii z filozofem Izydorem dostała się do *Suda* – znanego bizantyjskiego leksykonu z X wieku³⁴. Pisząc bowiem hasło poświęcone Hypatii autor *Suda* oparł się w jego pierwszej części głównie na Hezychiuszu, w drugiej na *Żywocie Izydora* Damascjusza³⁵. W przeciwieństwie jednak do starszych historyków – dziewiętnastowiecznych i z przełomu stuleci, którzy chcąc się dowiedzieć, co Damascjusz pisał o Hypatii, musieli sięgnąć do *Suda*, my opieramy się na rekonstrukcji *Żywotu Izydora* i z niego czerpiemy wiadomości o Hypatii³⁶. Co więcej, w ostatnich latach jeszcze raz zrekonstruowała dzieło Damascjusza P. Athanasiasi nadając mu tytuł *Historia filozofii* (alias *Historia filozoficzna*), słusznie uznając, że ponieważ jest to nasze unikatowe, najobszerniejsze źródło do dziejów helleńskich profesorów i życia uniwersyteckiego w V wieku, ten właśnie tytuł, zgodnie z sugestią zawartą w *Suda*, merytorycznie mu odpowiada³⁷.

Wiadomość dotycząca małżeństwa Hypatii wpleciona (może przez późniejszego interpolatora)³⁸ do tekstu Hezychiusza nie

powtarza się w *Żywocie Izydora*. Znajdujemy tutaj natomiast inną informację o Hypatii i Izydorze. Odnosi się ona do znamiennej faktu: wyższości intelektualnej Izydora nad Hypatią. Przewaga ta wypływa, zdaniem Damascjusza, nie tylko z oczywistej, naturalnej wyższości mężczyzny nad kobietą, lecz również z tego faktu, że Izydor był „boskim mężem” zajmującym się teurgią, Hypatia – filozofem i uczoną parającą się geometrią³⁹. Nie ma zupełnie mowy o małżeństwie Izydora z Hypatią, a wprost przeciwnie – dowiadujemy się, że filozof Izydor poślubił pewną Domnę⁴⁰.

Fałszerstwo, które się wkradło do przekształconego przez wieki *Onomatologu* Hezychiusza (czy może już raczej Pseudo-Hezychiusza), a za nim do pierwszej części hasła „Hypatia” w *Suda*, jest zbyt widoczne, by można je było powtarzać bez słusznych wątpliwości. Izydor bowiem – późnoplatoński filozof pochodzący z Aleksandrii, w latach 70. V wieku uczeń Proklosa w Atenach, urodził się ok. 450 roku po Chr.⁴¹ Mniej więcej w roku jego śmierci, a więc ok. 526, jego uczeń Damascjusz, ostatni scholarza Szkoły Platońskiej w Atenach, opisał żywot swojego nauczyciela⁴². Dzielą więc Izydora od czasu śmierci Hypatii prawie dwa pokolenia. Nie dzielą go natomiast różnice środowiskowe. Wychowywał się i studiował w Aleksandrii, w kręgach filozofów neoplatońskich, u znanych „boskich mężów” V wieku – Heraiskosa i Asklepiadesa. Ich ojciec Herapollon Starszy żył za czasów Teodozjusza II i był współczesny Hypatii. A jego rodzina mogła już w V wieku, jak niegdyś rodzina Hypatii w IV, chlubić się długą tradycją nauczycielską w Aleksandrii⁴³. To właśnie w słynnej tutaj, w V wieku, szkole retorycznej Horapollona Młodszego, syna Asklepiadesa, Izydor rozpoczął, w latach 80. V wieku, swoją nauczycielską karierę, zyskując uwielbienie uczniów nie tylko z racji wiedzy filozoficznej, ale i za znajomość praktyk teurgicznych i związanych z nimi przymiotów duchowych i nadprzyrodzonych mocy, właściwych dla późnoplatońskiego „boskiego męża”⁴⁴. Po śmierci Proklosa Izydor nauczał również w Atenach i ok. 493 r. pełnił nawet, przez krótki czas, funkcję diadocha Szkoły Platońskiej. Zawsze jednak najbardziej czuł się związany z Aleksandrią, ze swoją szkołą, którą tu prowadził, i z aleksandryjskim środowiskiem intelektualnym.

W *Żywocie Izydora* (alias *Historii filozofii*) dedykowanym uczonemu neoplatoncy Teodorze⁴⁵, wiernej uczennicy Izydora, pokazane jest właśnie z całą intensywnością i w całej gamie kolorów pogańskie i filozoficzne środowisko Aleksandrii, w którym żył i odgrywał przewodnią rolę Izydor. Ta historyczna i biograficzna opowieść Damascjusza, którą z tych powodów uważa się za najlepsze źródło do dziejów pogaństwa w Aleksandrii V i początków VI wieku⁴⁶, jest zarazem pismem apologetycznym, stanowiącym obronę gasnącej cywilizacji helleńskiej, jej systemu wierzeń i myślenia.

Można by się spodziewać, że źródło tak fundamentalne dla rekonstrukcji środowiska pogańskiego w Aleksandrii, z którym wiek wcześniej związana była Hypatia, dostarczy nam bogatych wreszcie i oryginalnych wiadomości na jej temat. Rzeczywiście, nadzieja ta nie okazuje się całkiem złudna. Aczkolwiek nie znajdujemy tutaj pogłębionej charakterystyki jej osoby, wnikliwego opisu jej filozofowania czy charakterystyki prac naukowych, to jednak dość istotne wartości poznawcze zawierają pochwały jej cnót, wiedzy, nauczania, umiejętności politycznych i doradczych. Dotyczy to również danych Damascjusza na temat śmierci Hypatii wiodących do ciekawych wniosków badawczych. Żałować tylko należy, że są tak zwięzłe i wymagają wnikliwego wczytania się w nie, zestawień z innymi źródłami (również archeologicznymi) i indywidualnych spekulacji, by uzyskać widzenie całości. Źródło to jednak, które Cameron⁴⁷ uważa za niezycliwe Hypatii, bowiem, jego zdaniem, czyni z niej pospolitą, wędrującą po mieście filozofkę-kaznodziejkę, po dokładniejszej analizie okazuje się bardzo wobec niej przychylne i pełne rzeczywistej wartości historycznej. Damascjusz jest też jedynym autorem, który obciąża winą za śmierć Hypatii patriarchę Cyryla. Przyczyny niechęci Cyryla do filozofki, które wydają się na pierwszy rzut oka niepoważne, w istocie ujawniają racje, które podają też inne źródła. Jest to wreszcie nasz najdłuższy tekst na temat Hypatii, na który musimy się zawsze powoływać i stale wykorzystywać.

Poza wymienionymi, jeszcze dwóch autorów bizantyjskich pamięta Hypatię. W epoce średniobizantyjskiej znajdujemy krótką wzmiankę na temat śmierci Hypatii u Teofanesa Wyznawcy

(około 752–818)⁴⁸. I wreszcie z epoki późnobizantyjskiej posiadamy niezbyt oryginalny opis życia i śmierci filozofki, będący kompilacją starych źródeł (przede wszystkim Sokratesa) w *Historii Kościoła* Nikefora Kallistosa Ksantopulosa (około 1253–1335)⁴⁹.

Tak więc wyraźnie widać, że portret Hypatii zachowany w naszym piśmiennictwie źródłowym nie wykazuje bogactwa „form i odcieni”. Zdziwienie budzi fakt, że nikt nigdy z autorów późnohelleńskich czy bizantyjskich nie napisał jej biografii czy chociaż krótkiego, ale koherentnego życiorysu. Te sprawozdania o życiu Hypatii, które posiadamy, nawet z tak wyróżniającymi się wyjątkami jak Sokrates, Damascjusz, Jan z Nikiu, nie mogłyby wystarczyć nikomu do odtworzenia jej życia, gdybyśmy nie posiadali znamiennych informacji o niej i jej uczniach w pismach Synezjusza z Cyreny, a szczególnie w jego korespondencji.

Pożytek płynący z listów Synezjusza skierowanych do Hypatii i przyjaciół z ławy szkolnej pokażę w całej rozciągłości w niniejszej pracy. Można oczywiście znowu narzekać, iż Synezjusz również nie napisał rzeczywiście wartościowych wspomnień o swojej nauczycielce i że jego informacje zawierają wiele niedomówień. Ale nawet w tej formie posiadają niekwestionowaną wartość, gdyż Synezjusz znał bardzo dobrze, osobiście Hypatię i przez całe dojrzałe życie był z nią związany. Posyłał jej również swoje pisma do oceny (Ep. 154), w których także można znaleźć trochę materiału do naszego tematu.

Dzięki temu pisarzowi, filozofowi, politykowi i biskupowi Hypatia wkracza na scenę historii w znacznie pełniejszym wymiarze⁵⁰. Nie jest to tylko ofiara bezlitosnego mordu, postać o dekoracyjnych cnotach, ale heroiczna w postawie moralnej i w filozoficznym powołaniu mistrzyni, widziana oczami rzeczywiście znającego ją i wielbiącego ucznia. To ona pierwsza wprowadziła Synezjusza w tajemnice filozoficznej mądrości i ona nauczyła go doświadczać świat od strony sensu ostatecznego. Od Hypatii – jak się sam przyznawał – otrzymał w życiu najwięcej. Od momentu bowiem spotkania z nią życie jego stało się już poszukiwaniem mądrości – nawet wówczas, gdy uwikłany w pragmatyzm codzienności, odczuwał sprzeczność między pra-

gnieniami duszy a powierzchownością tego, co wypełniało jego egzystencję.

Ten podstawowy do rekonstrukcji historycznej postaci Hypatii materiał źródłowy musi być wzbogacony i uzupełniony także świadectwami drugoplanowymi. Trzeba więc sięgać po te źródła, po których można się spodziewać, że spełnią nasze oczekiwania poznawcze związane z osobą Hypatii. Należy tutaj jednak mocno podkreślić, że posługuję się tymi drugorzędnymi danymi tylko po to, by osiągnięty został zasadniczy cel pracy, jakim jest ukazanie samej Hypatii w dynamice zdarzeń wypełniających jej życie. Zainteresowani szerszymi problemami epoki, w której żyła Hypatia, znajdą odpowiednią literaturę wzmiankowaną w tekście i w przypisach.

Praca składa się z trzech rozdziałów, poprzedzonych *Wprowadzeniem* i zamkniętych przez *Wnioski końcowe*. *Wprowadzenie* w głównej części zawiera: charakterystykę źródeł, a we *Wnioskach końcowych* rekapitułuje się zasadnicze tezy pracy. W pierwszym rozdziale (*Hypatia w literackiej legendzie*) spotykamy się z naszą bohaterką w barwnych kadrach fikcji literackiej stworzonej przez pisarzy i poetów różnych epok i krajów. Nie bez przyczyny tropi się w nim literackie wcielenia Hypatii. W heroizujących tendencjach literatury pięknej, w odbijających się w niej prądach umysłowych różnych epok, tkwi bowiem klucz do rozwiązania zagadki stałej obecności Hypatii w świadomości powszechnej i źródło naszych wyobrażeń o niej.

Fikcyjny obraz filozofki, powoływany do życia przez kolejne epoki literackie, odcisnął się w utartych, popularnych wyobrażeniach i mimo wysiłku uczonych zmierzających do jego rewizji, istnieje nadal i przesłania nam postać Hypatii historycznej. W drugiej części tego rozdziału wskazuje się najważniejsze źródła legendy Hypatii, a także wpływ owej legendy na nowożytne prace jej poświęcone.

W rozdziale drugim (*Hypatia i jej krąg intelektualny*) podejmuje się próbę odtworzenia kręgu intelektualnego utworzonego wokół Hypatii przez jej uczniów i zwolenników. Rozdział ten ma charakter spekulatywny i odtwórczy. Reinterpretując i odczytując na nowo „stare” źródła udaje nam się znaleźć grupę ludzi, która tworzyła rodzaj wspólnoty duchowej, związku filo-

zoficzno-religijnego skupionego wokół Mistrza, jakim była Hypatia. Jest to dotąd mało dostrzegany aspekt aktywności i powołania Hypatii, który ukazuje ją w zupełnie innym świetle niż związana z nią legenda. Papierowa i uprzedmiotowiona przez literaturę piękną postać „pogańskiej męczennicy” daje się nam uchwycić jako żywa, rzeczywista, pełna duchowych potrzeb i emocji osoba, obdarzona powołaniem do nauczania i przyciągająca uczniów do Aleksandrii z Egiptu i krajów sąsiadujących z nim. W trakcie tych rozważań ukazuje się również pozycja i znaczenie Hypatii w mieście, w którym dzięki swojej wiedzy, autorytetowi moralnemu i umiejętności wpływania na ludzi stała się z czasem liczącym się, demonstrującym własne koncepcje politykiem.

Tematem trzeciego rozdziału (*Życie i śmierć*) są wydarzenia z życia osobistego Hypatii (w pierwszej jego części) i analiza okoliczności i wypadków politycznych związanych z jej niefortunną śmiercią (w drugiej części). Nie chodzi tutaj o przedstawienie kolei jej życia w chronologicznym porządku, gdyż z powodu braków źródłowych nie jest to możliwe. Udaje się nam tutaj w przybliżeniu odtworzyć daty jej życia, opisać dom rodzinny, w którym wiodącą postacią był jej ojciec Teon, pierwszy nauczyciel Hypatii, później współpracujący z córką przy wydawaniu tekstów słynnych matematyków. Pisząc o naukowej działalności ojca i córki i wskazując na tematykę ich prac nie wdaję się w rozważania nad ich zawartością merytoryczną i nie prezentuję ich scjentystycznych treści. Są one omawiane w starszych i nowszych pracach, tak poświęconych dziejom matematyki, jak i Teonowi oraz Hypatii⁵¹. Komentarze Teona do Ptolemeusza są obecnie ponownie wydawane i nowocześnie interpretowane⁵².

Rozważania dotyczące upadku kultów publicznych w Aleksandrii i stosunku Hypatii do tych wydarzeń prowadzą do kończących całą pracę ustaleń na temat przyczyn śmierci Hypatii. Stanowią one logiczne i adekwatne zwieńczenie naszych dotychczasowych dowodów na temat Hypatii. Wszystkie bowiem precyzyjne dociekania zawarte w drugim i trzecim rozdziale dotyczące jej uczniów, jej pozycji w mieście, sposobu filozofowania, stosunku do religii pogańskiej, innych filozofów etc. – pozostają w zależności z wyjaśnieniem zagadki jej śmierci. W przypad-

ku jednak tego wydarzenia jeden aspekt jej działalności staje się pierwszoplanowy: udział w życiu publicznym i politycznym Aleksandrii (wynikający z wpływu na polityków i autorytetu moralnego, jakim się cieszyła). Wskazując sprawców jej śmierci analizuje się w tym rozdziale kierunki polityki kościelnej w początkach władzy biskupiej Cyryla, pozostającej w konflikcie z praktyką polityczną władzy cywilnej.

Było wiele kobiet w starożytności i we wczesnym Bizancjum, które odznaczały się czymś niezwykłym i zajmowały się filozofią. Pisz o nich i wspomina w licznych pracach⁵³. Wiele interesujących kobiet, oddanych filozofii, przyniosła epoka neoplatonizmu. Znamy ich imiona, choć nie wiemy o nich zbyt wiele. Należały do nich m.in. matrony rzymskie – Gemina i jej córka, o tym samym imieniu, które gościły w swoim domu w Rzymie Plotyna i były jego opiekunkami i słuchaczkami. W tym domu mieszkaly też inne kobiety – uczennice Plotyna, jak wdowa Chione z dziećmi czy Amfikleja, która poślubiła Aristiona, syna filozofa Jamblicha⁵⁴; zamiłowanie do filozofii wykazywała również żona filozofa Porfiriusza – Marcella⁵⁵. Do kręgu Jamblicha należała filozofka Arete, do której Jamblich skierował filozofujący list, poświęcony cnocie powściągliwości⁵⁶. Wierni nauce Platona zawartej w *Państwie*, gdzie kobiety zostały włączone do klasy rządzących, zrównane z mężczyznami w cnotach, uzdolnieniach, umiejętnościach politycznych, filozofowie późnoplatońscy, jak Jamblich, Proklos, Teodor z Asine, bronili platońskiej idei podobieństwa obu płci, ich równego dostępu do edukacji i obowiązków publicznych⁵⁷.

Najlepiej nam znaną filozofką, oryginalną i wywierającą poważny wpływ, była Sozypatra. Żyła i działała jako nauczyciel filozofii w Pergamonie w połowie IV wieku. Wizerunek Sozypatry przekazał w *Żywotach sofistów*⁵⁸ zachwycony jej mądrością Eunapiusz. W sposób nowoczesny, trafnie ukazując ortodoksyjny hellenizm tego źródła, interpretuje przekaz Eunapiusza Penella w swojej książce mu poświęconej⁵⁹. Za Eunapiuszem kładzie on nacisk na sposób filozofowania Sozypatry, polegający na łączeniu filozofii z teurgią (θεουργία), misteryjnego platonizmu z wiedzą o boskich dziełach w świecie. Opowiada przecież Eunapiusz, że Sozypatra została w dzieciństwie wprowadzona przez dwóch

obcych przybyszów, ekspertów „wiedzy chaldejskiej”, w praktyki teurgiczne i dzięki temu posiadała zdolność jasnowidzenia, proroekowania i nawiązywania bezpośredniego kontaktu z bytami boskimi. W tego typu nauki, będące kontynuacją teurgicznego neoplatonizmu Jamblicha z Chalcis, wprowadzała też Sozypatra swoich studentów w kierowanej przez siebie od ok. 340 r. prywatnej szkole filozoficznej w Pergamonie. Cieszyła się ona większym powodzeniem niż sąsiadująca z nią szkoła słynnego Edezjusza, ucznia Jamblicha. Jej natchnione wykłady, pełne „dionizyjskiego” żaru, boskiego natchnienia (*enthousiasmos*), poświęcone filozofii Platona, poezji starogreckiej i teologii Wyroczni *chaldejskich*, teurgii i jej zbawczemu działaniu dla duszy, w połączeniu z demonstracją jej ponadnaturalnych mocy, były dla studentów czymś godnym najwyższej czci i zachwytu i prowadziły ich dusze do stanu olśnienia i zjednoczenia z boskością (*systasis*; *henosis*). Sozypatra zdobyła sobie miejsce w dziejach filozofii greckiej, w historii teurgicznego neoplatonizmu w Azji Mniejszej w okresie późnego hellenizmu. Jej syn Antoninos obdarzony jak matka nadnaturalnymi darami kontynuował jej dzieło krzewiąc teurgiczny platonizm w Kanopos koło Aleksandrii, czując się jej śladem powołanym do ratowania tradycyjnej religii i filozofii.

Znaną filozofka była również Asklepigeneia⁶⁰ – córka Plutarcha, współczesnego Hypatii scholarchy Szkoły Platońskiej w Atenach. To dziad Nestoriusz i ojciec wprowadzili ją w tajemnice technik i obrzędów teurgicznych, a ona przekazała później tę umiejętność wybitnemu filozofowi V wieku Proklosowi, kolejnemu, po Syrianosie, kierownikowi Szkoły w latach 435–485. Asklepigeneia pokazała mu, jak należy posługiwać się różnymi znakami i symbolami, rozmieszczonymi, zgodnie z teologią Wyroczni *chaldejskich*, w świecie materialnym przez najwyższego Boga-Ojca, owymi znakami bóstw niższych i wyższych, przez które nawiązuje się rytualny kontakt ze światem boskim. I „boski” Proklos nauczył się władać tymi przedmiotami, poznał sposoby nawiązywania *systasis* z bogami, modlitwy i sekretne formuły chaldejskie, posiadał teurgiczne moce. Niektórzy starsi autorzy, jak H. Druon⁶¹, wyrażali przekonanie, że Hypatia była uczennicą Asklepigenei. Oczywiście łączyło się to z założeniem, że Hypatia odbywała studia filozoficzne w Atenach.